

նաւաց, շոգեկառաց եւ ամեն տեսակ շոգեգործեաց հրաշալիքները, ելեկտրական հեռագրաց, հազարաւոր լրագրաց, բիւրաւոր գրքերու ամեն օր բովանդակ եւրօպայի երեսը տարածած լուսաւորութիւնները, — կրտսնեսն քէ ինչ աստիճանի հասեր է հոնտեղի քաղաքակրթութիւնը :

Ասոր զիմել՝ ասոր հասնիլ է ուրեմն նաեւ Հայոց ազգիս եռանդուն ջանքը. եւ միքէ զարմանք է : Զայս կրմաղքէ ուրեմն մերագնեայց նաեւ Մասեաց Աղանիս. եւ միքէ իրաւունք չունի : Յառաջադիմութիւն, յառաջադիմութիւն. ետ մնալու ատեն չէ, ոչ միայն անոր համար որ արդէն շատ ետեւ մնացեր ենք, այլ եւ անոր համար որ մեր առջեւն ու չորս բոլորը գտնուող ազգերն ալ առաջ երթալու վրայ են : Մեջերնիս եղած տարածայնութիւններն արգելք չըլլան մեր յառաջադիմութեանը. որչափ առաջ երթանք՝ այնչափ այս տարածայնութեանց անտեղութիւնը պիտի հասկընանք : Կարծեաց տարբերութիւնները ամենեւին վնաս չեն ըներ յառաջադիմութեան՝ երբ անոր ոյժ տուող գորութիւնն, ինչպէս որ ըսինք, ազգութիւն, ազգասիրութիւն, ազգային հոգին ու ազգային կրօնն է. այս գորութեան մեծութիւնը լաւ հասկըցող վեհանձն մարդիկ պիտի չզանդաղին զոնելու ասոր իրենց անձնա-

կան կարծիքները : Եւ յիշաւի. ինչպէս կրնայ Պօլսեցի Հայը պահանջել որ Ռուսաստան ընակող Հայն ալ ամեն բանի մեջ իր կարծիքներն ունենայ, կամ քէ Ռուսաստանցի Հայը ինչ իրաւամբ կրնայ պահանջել որ Հնդկաստանցին իրեն պէս մտածէ, եւ Հնդկաստանցին ինչպէս կը պնդէ որ Մաճառստանի Հայը իր գաղափարներովը շարժի : Ապա ուրեմն նոյնպէս ալ Հայաստանի Հայերը Պօլսոյ Հայերէն տարբեր կարծիք կրնան ունենալ իրենց համար, ինչպէս նաեւ Պօլսոյ Հայոց այլ եւ այլ մասերը իրենց համար, միայն քէ հասարակաց նպատակին վրայ ամենքն ալ միաբան ըլլան, որ է Առաջ երթալ միշտ դեպ ի քաղաքակրթութիւն՝ նախանձաւոր պահպանութեամբ ազգային ընտիր ընտիր յատկութեանց, եւ գլխաւորապէս ազգային քրիստոնեական լուսաւորչական սուրբ կրօնին, որ հիմակուան ժամանակս մի միայն զօղ միութեան մնացեր է ամենայն հարազատ Հայկազանց մեջ՝ աշխարհիս որ կողմն ալ որ սփռուած ըլլան : Այսու հոգեով անտարակոյս կրնասնինք մեր նպատակին, եւ շուտով կրնասնինք՝ երէ խրատուինք ու քաջաւերութիւնք քաղաքակիրք ազգերուն բռնած ուղիղ եւ օգտակար հնարքներէն եւ բարի օրինակէն :

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԴԿԱՆ

ՄԱՐԿԱՆԻ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ԵՒ ՔԱՋ ԶՈՐԱԳԵՏ
ՄԱՐԿԱՆԻ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ԵՐԿԱՅՆԱՐԱՆԻ ԱՐԴԱՌԹԵԱՆՑ.

Բոլոր ազգիս, եւ մանաւանդ Ռուսաստանի Հայոց պարծանք Արդութեանց իշխանը այն սակաւաբիւ անձանց մէկն է որ կենդանութեան ժամանակին իրենց գեղեցիկ համբաւովը աշխարհս կարգէ զուրս կերպով մը կը պայծառացընեն, ու երբոր կը վախճանին՝ իրենց տեղը տարիներով եւ քերես դարերով պարապ կը մնայ, եւ իրենց յիշատակը անմոռանալի : Արդութեանց իշխանին քաջութեանն ու խոհականութեանը վրայ խիստ շատ պատմութիւններ կը պատմեն Կովկասու ազգայինք. մենք անոնց ինչ աստիճանի ստուգու-

NOTICE SUR LE GÉNÉRAL PRINCE MOYSES ZACHARIAN
ARGOUTINSKY DOLGOROUKY.

L'une des gloires de notre nation est due principalement à la partie qui habite la Russie. Le prince Argoutinsky est un de ces hommes rares qui, par l'éclat de leur vie, méritent d'être placés au premier rang, et lorsque la mort les enlève au monde, leur place reste pendant des années, et, dirai-je? des siècles, inoccupée; leur mémoire est consacrée par d'impérissables regrets. Les habitants du Caucase ont conservé le souvenir d'une foule de faits qui attestent sa haute valeur et sa prudence consommée. Ignorant le plus ou moins de certi-

քին ունենալը չգիտեմք այնքան՝ կրփափաքինք որ հաւաքուին ու տպագրութեամբ հրատարակուին . իսկ առ այժմ կրհամառօտենք հոս այն հոգեկաւոր զօրապետին վարուց վրայ եղած գլխաւոր գիտելիքները՝ 1856ին Թիֆլիզ ռուսերէն տպուած Կովկասեան Տարեգրութենէն առնելով :

Երկայնաբազուկ Արղութեանց իշխաններուն համար կրսեն ոմանք քէ մեր Բագրատունի քաղաւորներուն ցեղէն եկած են, եւ նոյն ազգատոհմին մէջ պահուած ստոյգ յիշատակարաններէն կերեւնայ եղեր որ անոնց տոհմին արժանաւոր նախահայր համարեալ է քաջահամբաւ Զաքարէ սպասալարը , որ 1184ին սպարապետ էր Վրաց եւ Հայոց՝ Վրաստանի Թամար քաղուհոյն ատենը : Վեց հարիւր տարի ետքը նոյն ցեղին մէջ մեծ անուն ունեցաւ բարեյիշատակ Արղութեանց Յովսէփ կաթողիկոսը , որ իր ազգին մեծամեծ եւ օգտակար ծառայութիւններ քրաւ Կատարինէ Բ կայսրուհոյն օրերը . եւ ահա անոր եղբօրորդին էր Մովսէս Զաքարեան իշխանը :

Մանկութեան ատենը Թիֆլիզու Ազնուականաց դպրոցին մէջ ուսում առնելէն ետեւ, տասնըինը տարեկան էր երբոր գնաց Փերրպուրկիի հօբեղքօրը քով . հոն ամեն բանէ աւելի զինուորական գիտութեան ետեւէ եղաւ, եւ անդադար կարդացածը հին եւ նոր անուանի զօրավարաց պատմութիւններն էին : Այնպիսի քաջութեանց նախանձաւոր ըլլալով՝ ինքն ալ մտաւ կայսերական ձիաւոր պահանօրդաց գունդը, եւ քանի մը տարուան մէջ շատ յառաջացաւ . բայց տեսնելով որ այն զնդին մէջ կենալով՝ իր կարգէ դուրս քաջութիւնը ցուցնելու առիթ պիտի չունենայ, ետեւէ եղաւ Կովկասու բանակին մէջ մտնելու, եւ հոն զօրավարութեան պաշտօն առաւ 1827ին : Այն ատենները Ռուսը պատերազմ ունէր Պարսից դէմ . Արղութեանց իշխանն ալ Պենքենտորֆ սպարապետին եւ ուրիշ զօրապետաց հետ Երեւանայ բերդին ու Սարտարապատին ափրեց . անկեց Դավրէժի վրայ գնաց . հոն Ռուսաց եւ Պարսից մէջ հաշտութիւն որ եղաւ, Արղութեանցը ետ դարձաւ 1828ին , ու կայսեր կողմանէ աստիճանն ու բոշակը աւելցաւ : Յաջորդ տարին Օսմանցոց պատերազմը սկսաւ, եւ Արղութեանցը Բաբերդի, Կարնոյ եւ Օլթիի քովերը շատ քաջութիւններ քրաւ . այնպէս որ կայսրը սրբոյն Գեորգայ ասպետութիւնը տուաւ անոր, տարեկան բոշակն ալ աւելցուց :

tude de leurs récits, nous désirons qu'ils soient recueillis et publiés par la voie de l'impression. Maintenant nous allons rapporter ici en abrégé les principales notions que nous avons puisées dans les *Annales du Caucase*, imprimées en russe, à Tiflis, dans l'année 1856.

On affirme que la famille des princes Argoutinsky Dolgorouky descend de la race de nos souverains Bagratides. Une tradition authentique, qui s'est perpétuée dans cette famille, montre que l'on peut regarder avec raison comme son chef, le brave Zakarè qui, en 1184, était à la tête des armées de Géorgie et d'Arménie, sous le règne de Thamare, reine de Géorgie. Six siècles après, la même famille a produit le vénérable Catholikos Joseph Argoutinsky, dont les éminents services furent si utiles à notre nation, au temps de l'impératrice Catherine II. Il eut pour neveu Movsès Zakarian.

Celui-ci, dans sa jeunesse, fut élevé à l'institut des nobles à Tiflis. Il avait dix-neuf ans lorsqu'il se rendit à Pétersbourg auprès de son oncle; il s'appliqua spécialement à l'étude de l'art militaire; sa lecture favorite était la vie des grands capitaines de l'antiquité et des temps modernes; désireux de se distinguer comme eux, il entra dans un des régiments de cavalerie de la garde impériale, et en quelques années il avança rapidement. Mais convaincu qu'en restant dans ce corps l'occasion lui manquerait de mettre à jour sa brillante valeur, il sollicita son admission dans l'armée du Caucase; il y fut nommé général en 1827. C'était l'époque où la Russie était en guerre avec la Perse. Le prince Argoutinsky, de concert avec le général Benkerdorf et d'autres chefs de l'armée russe, s'empara de la forteresse d'Érivan et de Sardarabad; de là il marcha sur Tauriz. Cependant la paix étant intervenue entre la Russie et la Perse, Argoutinsky s'en revint en 1828 et fut récompensé par l'empereur, qui l'éleva en grades et en dignités. L'année suivante, commença la guerre contre la Turquie; Argoutinsky se distingua en maintes rencontres auprès de Baïbourte, Erzeroum et Olthi. L'empereur le décora de l'ordre de Saint-Georges et lui conféra de nouveaux honneurs militaires.

Բայց Արղուբեանց իշխանին բուն քաջութեան ասպարեզը Տաղստանն էր, եւ այն վայրենի Ձերքեզ ժողովրդոց դէմ սկսաւ պատերազմիլ 1830ին: Բոլորովին տարբեր պատերազմ մըն է Ռուսաց Ձերքեզներուն դէմ ունեցած կռիւը՝ ուրիշ պատերազմներէն. վասն զի Ձերքեզները ոչ միայն իրենց բնական կատաղութեամբը, կրօնամոլութեամբը՝ քաջութեամբն ու աւագակարարոյ բնաւորութեամբը շատ նեղութիւն կուտան Ռուսաց, այլ եւ իրենց անմատոյց լեռներուն հնազին բարձրութեամբը, ուստի անոնց դէմ պատերազմող զօրավարը պարտական է կարգէ դուրս

Mais le théâtre où le prince Argoutinsky était appelé à s'illustrer est le Daghestan où il entreprit, dès 1830, à connaître les tribus circassiennes. La guerre contre ces hordes sauvages est toute différente de celles qui se pratiquent ailleurs: en effet, les Circassiens opposent aux Russes, non-seulement leur férocité innée, leur fanatisme et leur passion du brigandage, en leur causant beaucoup de mal, mais encore les défilés abrupts et inaccessibles de leurs montagnes élevées. Aussi, un général qui soutient la guerre contre eux est-il obligé d'avoir une vigilance extraordinaire et de

Երկայնարազուկ Մովսէս Չաքարեան, Արղուբեանց իշխան Հայկազուն:

արբնութիւն, խորագիտութիւն եւ անխռով արիութիւն ունենալ: Արղուբեանցը այս ամենայն կատարելութիւններն այն աստիճանի գերազանց կերպով ունէր որ Ձերքեզները կըսարսափէին իր անունէն, Ռուսաց զօրքերն ալ անոր զօրավարութեամբը աներկիւղ քաջութեամբ կը կենային բշտամեաց դիմացը: Կովկասու նահանգին մէջ Ձերքեզ, Լէզկի, Քիւրտ, Ճէլալի, ամեն լեռնական ժողովուրդներն ալ խիստ շատ անգամ Արղուբեանց իշխանին հնազին քաջութիւններուն համեմատ

réunir la ruse à un courage à toute épreuve. Argoutinsky était doué de ces qualités à un tel degré, que son nom faisait trembler les Circassiens, et que les Russes sous son commandement marchaient sans crainte à l'ennemi. Tous les peuples du Caucase, Circassiens, Lezgus, Kurdes, Djéhalis, connurent plus d'une fois la force de son bras, toujours vaincus par lui et ne pouvant jamais se vanter du moindre succès.

առին, միշտ յադրուելով անկեց եւ ոչ երբեք յադրելով անոր զօրացը :

Կուրիելի մեջ ապստամբութիւն մը ելաւ 1841ին. տերութիւնը Արդութեանց իշխանին յանձնեց այն ապստամբութիւնը սանձելու դժուարին պաշտօնը : Հինգ ամիս քշեց այն արշաւանքը, եւ վերջապէս տարւոյն ետքերը ապստամբները բոլորովին նուաճեցան. Նիկողայոս կայսրն ալ սրբոյն Վլատիմիրայ երրորդ աստիճանի նշանը յուղարկեց հայկազն զօրապետին : Յաջորդ տարին Գազըզումուխ ըստած գաւառին ապստամբած բնակիչները նուաճելու համար հոն գնաց, փառաւոր յաղթութեամբ երկիրը խաղաղեցուց, եւ անուանեցաւ մեծ զօրապետ ու ասպետ կարգի սրբոյն Գեորգայ : Երկու տարի ետքն ալ Տաղըստանի հիւսիսային ու հարաւային կողմերուն բոլոր զօրաց հրամանատարութիւնը իրեն յանձնուեցաւ :

Այնուհետեւ Արդութեանց իշխանին առջեւն ընդարձակ ասպարեզ բացուեցաւ քաջութեան եւ մեծ գործունեութեան. այնպիսի հնարքներ բանեցուց լեռնականաց դէմ եւ այնչափ քաջութիւններ ըրաւ որ միայն իր անունը բաւական էր այն վայրենի ժողովուրդները սարսափեցնելու համար : Շատ երկայն կըլլար անոր ըրած գանազան ու բազմաթիւ յաղթութիւնները մի առ մի յիշատակելը, մանաւանդ այն ընթերցողաց համար որ երկրին այլ եւ այլ դիրքերուն ու անոնց անուններուն անգամ տեղեկութիւն չունին : Այսչափը միայն ըսենք որ տասը տասուերկու տարուան միջոց՝ ինչպէս որ լեռնականաց յարձակմունքները անդադար էին, այսպէս եւ Արդութեանցին քաջութիւններն ալ թիւ ու չափ չունէին. ուստի եւ տարուէ տարի այլ եւ այլ ասպետութեան նշաններով փառաւորուեցաւ տերութեան կողմանէ :

Շամիլ, Դանիել Պեկ, Հաճի Մուրատ, եւ անոնց օգնական Ձերքեզ իշխաններուն ամենն ալ քանի անգամ առիթ ունեցան Արդութեանց զօրապետին քաջութիւնը փորձով հասկընալու : Վերջապէս 1848ին Շամիլի դէմ այնպիսի մեծ յաղթութիւն մըն ալ ըրաւ Արդութեանց իշխանն որ անոր փոխարէն անուանեցաւ Համարզ զօրապետ մեծի կայսերն Ռուսաց եւ ասպետ կարգի սրբոյն Աղեքսանդրի Նեւսքի. իսկ 1851ին ընդունեցաւ սրբոյն Վլատիմիրայ ասպետութեան կարգին առաջին աստիճանը, եւ Երեսնամեայ անարատ ծառայութեան նշանը :

Անկեց երկու տարի ետքը տեսնելով որ կամաց

En 1841, une insurrection ayant éclaté dans le Gouriel, le gouvernement russe confia au prince Argoutinsky la mission difficile de la réprimer. Cinq mois lui suffirent pour arrêter les déprédations des révoltés, et sur la fin de l'année ils avaient été forcés de faire une complète soumission. L'empereur Nicolas envoya au général arménien la décoration de Saint-Vladimir de troisième classe. L'année suivante, il se rendit dans la province de Kazikoumoukh pour soumettre les habitants qui s'étaient révoltés. Une brillante victoire qu'il remporta rétablit la paix dans cette contrée; en récompense, il fut nommé lieutenant général et chevalier de Saint-Georges. Deux ans après, il reçut le commandement en chef des troupes des parties nord et sud du Daghestan.

Dès ce moment, une plus vaste carrière s'ouvrit aux talents militaires et administratifs d'Argoutinsky. Il les mit en exercice si activement contre les montagnards du Caucase, que son nom seul terrifiait ces tribus sauvages. Il serait trop long de raconter ici en détail les hauts faits par lesquels il se signala, et l'intelligence en serait difficile pour le lecteur qui n'est point au courant de la position géographique, des noms et des localités où Argoutinsky fit triompher les armes russes. Nous nous bornons à dire que pendant dix ou douze ans où les montagnards ne cessèrent de faire des incursions, Argoutinsky ne négligea aucune occasion de les repousser, et y réussit toujours. Aussi, d'année en année, ses services lui valaient-ils de nouvelles décorations de l'empereur.

Chamyl, Daniel-Beg, Hadji-Mourad et tous les chefs circassiens leurs auxiliaires, apprirent bien des fois, à leurs dépens, ce qu'était Argoutinsky. Enfin, en 1848, Argoutinsky remporta sur Chamyl une victoire tellement signalée qu'il fut nommé aide de camp général de l'empereur et chevalier de l'ordre de Saint-Alexandre Newsky. En 1851, il obtint la décoration de Saint-Vladimir de première classe, et la médaille qui est accordée pour trente années de services accomplis avec honneur.

Au bout de deux ans, sentant que ses forces com-

կամաց ուժե իյնալու վրայ է, հրաման խնդրեց կայսրեն որ զինուորական գործողութիւններէն հտ քաշուի : Կայսրը հաւանեցաւ խնդրոյն, բայց քիչ ատենի համար, եւ շատ պատուաւոր ու անոյշ խօսքերով հասկըցուց իրեն որ պատրաստ ըլլայ քիչ ատենէն նորէն լեռնէ լեռ հալածելու Շամիր :

Կովկասին կողմերը անցուած պատերազմական կենաց դժուարութիւնները յայտնի են : Անոնցմով Արդուրեանց իշխանին մարմնոյ կազմուածքն ալ շատ աւրուեր էր. վերջի անգամ ալ որ Շամիրը հալածեց ու անոր զօրացը մեծ ջարդ մը տուաւ, տկարութիւնը սաստկացաւ. պէտք եղաւ որ նորէն հրաման խնդրէ քաշուելու, ու երկրորդ անգամ տաք ջրերու երբայ : Սակայն կարուածով տկարացած մարմինը վրայ չդրաւ. նորէն կրկնեց կարուածը. եւ հարկ եղաւ որ Արդուրեանց իշխանը քաշուի նստի Թիֆլիզու իր ազգականաց խնամքը եւ բժիշկներու դարմանները վայելէ : Բայց վրան տարի մը հազիւ անցեր էր՝ վախճանեցաւ 1855ին սկիզբները : Բոլոր Թիֆլիզ եւ բովանդակ Կովկասային գաւառը սուգ մտաւ Մովսէս Զաքարեան իշխանին մահուանը վրայ, եւ բոլոր Ռուսաստան անոր մահուան գոյժը մեծ ցաւ պատճառեց : Մարտի 6ին կատարուեցաւ քաղմանը հանդէսը ամենայն փառաւորութեամբ Թիֆլիզու Վանքի տաճարին մէջ, եւ ինքը հանգուցեալ Ներսէս սրբազան Կաթողիկոսը եկեղեցականաց բազմութեամբ կատարեց հանդէսը : Անկեց ետքը՝ ինչպէս որ հանգուցեալ բարեպաշտ եւ ազգասէր իշխանը կտակով պատուիրած էր, մարմինը Սանահնի վանքը տարուեցաւ ու հոն քաղուեցաւ Արդուրեան ցեղին զերեզմանատանը մէջ : Ինչպէս որ առաջ ալ ըսինք, Ռուսաստանի Հայկազունք շատ մասնաւոր պատմութիւններ կրպատմեն այս մեծանուն սպարապետին քաջութեանը, իմաստութեանը, բարեպաշտութեանը, եւ Նիկողայոս կայսեր առջեւ ունեցած պատուոյն վրայ. մենք անոնց ամբողջ մեկ հաւաքմունքը չունենալով, ունեցածներնուս ալ վաւերականութեանը վրայ երկրայելով, առ այժմ այս համառօտ՝ բայց ստույգ տեղեկութեամբ գոն ըլլանք :

Երբ ինչպէս որ Արդուրեանց իշխանը զինուորական վիճակին մէջ, ուրիշ ամէն տեղի Հայկազունք ալ իրենց վիճակներուն մէջ արիական հաւատարմութեամբ, գործունէութեամբ, յարատեւութեամբ ու պատուով վարուին, տարակոյս

mençaient à décliner, il demanda à l'empereur un congé. Nicolas y consentit, mais pour peu de temps seulement, et par les paroles honorables et flatteuses qu'il lui prodigua, il lui persuada de se préparer, avant peu, à poursuivre Chamyl de montagne en montagne.

On conçoit les périls et les fatigues de la vie militaire au milieu du Caucase. La constitution physique d'Argoutinsky avait reçu de profondes atteintes. Une dernière fois il marcha contre Chamyl, et infligea aux troupes de ce chef un rude échec, mais cet effort acheva d'épuiser Argoutinsky. Il lui fallut de nouveau demander un congé, et pour la seconde fois recourir aux eaux thermales. Mais la goutte dont il souffrait résista à l'effet de ces eaux. Il lui fallut se retirer à Tiflis, afin d'y recevoir les soins de sa famille, éclairés par les conseils des médecins. Mais à peine une année était-elle écoulée, qu'Argoutinsky succomba vers le commencement de 1855. Sa mort fut un deuil général pour les habitants de Tiflis et de tout le Caucase, et un sujet de vifs regrets pour toute la Russie. Le 6 mars, ses obsèques furent célébrées avec une pompe solennelle dans l'église du couvent de Tiflis. Ce fut feu monseigneur Nersès catholikos qui, entouré d'un clergé nombreux, accomplit cette cérémonie. Ensuite, conformément aux prescriptions pieuses et patriotiques consignées dans le testament du général, son corps fut transporté au couvent Sanahin et inhumé dans le tombeau de la famille Argoutinsky. Comme nous l'avons dit précédemment, les Arméniens de Russie racontent une foule de traits qui prouvent la valeur, la sagesse et la piété de ce célèbre guerrier, et qui témoignent de la haute estime dont l'entourait l'empereur Nicolas. Quant à nous qui ne possédons point une œuvre complète des faits qui ont honoré la vie d'Argoutinsky, ni les preuves authentiques de ceux que nous connaissons, nous nous bornons au récit abrégé et certain que nous venons de retracer.

Si comme le prince Argoutinsky dans sa carrière militaire, les Arméniens, partout ailleurs, dans la position où ils se trouvent placés, montrent une fidélité inébranlable, un dévouement parfait à l'honneur, une activité et une persévérance louables,

չկայ որ հիմակուան մեր ազնիւ իշխանաւորներէն մեկուն ըսածին պէս՝ « Հայերը աշխարհիս ազնուականները համարուելու գեղեցիկ փառասիրութեան ետեւէն համարձակ կրնան ըլլալ : »

il n'y a aucun doute que, ainsi que nous l'avons dit de l'un de nos compatriotes les plus distingués parmi nos contemporains, les Arméniens peuvent aspirer avec confiance à la noble ambition d'être comptés parmi les plus nobles d'entre les nations.

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ք Ե Ի Ր Ո Պ Ա Յ

ԵԿԵՂԵՑԻ ՄԱՌԳԱՐԵՆԱՅԻՌՅՆ :

Այս հոյակապ եկեղեցին որ Համախոհութեան հրապարակին (place de la Concorde) հիւսիսային ծայրը կ'իյնայ, եւ Փարիզու մեծակառոյց շէնքերէն մեկն է, այսօրուան կառարելութեանը հասնելու համար շատ փոփոխութիւններ կրած է :

Առաջ եղբայրութեան մը մատուո՛ւ էր, որոյ հիմնարկութեան առաջին քարը Կարոլոս Ը քաղաւորը դրած էր 1493ին : Այն մատուո՛ւը 1659ին ժողովրդապետութիւն եղաւ, եւ ժողովրդեան բազմութեանը չբաւելով, 1660ին անոր տեղը նոր ընդարձակ եկեղեցի շինուեցաւ. 1793ի մեծ յեղափոխութեան ժամանակը իբրեւ ազգային ստացուածք վաճառեցաւ, եւ գնողները կործանեցին զայն ու տեղը գործատուն շինեցին :

Այն կործանմանէն շատ յառաջ ժողովրդապետը տեսնելով որ եկեղեցին ժողովրդեան եւ ոչ քառորդին կը բաւէ, շատ անգամ քաղաւորին աղերսագիր տուեր էր. վերջապէս 1764ին ապրիլի 3ին նոր ընդարձակագոյն եկեղեցւոյ մը հիմնադրութիւնը օրհնուեցաւ, եւ շէնքը այլ եւ այլ դիպուածներով ընդհատեցին յետոյ, 1789ին յեղափոխութեամբը բոյրովին դադրեցաւ. անխնամ մնալով օրէ օր փլաւ, մամուլապատ վայրենի բոյսերով լեցուն աւերակ մը դարձաւ, ու մեջը այժմեր ու ոչխարներ կարածէին :

Տխուր աչքով եւ ցաւագին սրտիւ կընային արուեստագետք այն աւերակաց վրայ որ երկու միլիոն ֆրանքով եղեր էին, եւ զանոնք օգտակար ընելու հնարք կըմտածէին. մեկը կառաջարկէր օրէնսդիր ժողովոյն բնակարան շինել, միւսը՝ քեատրոն, ուրիշ մը՝ մատենադարան, վաճառանոց, եւայլն, եւայլն :

Մեծն Նափոլէոն որ իր փառաւոր յաղթութիւն-

ները, զօրավարներն ու մեծ բանակը յաւերժացրելու կուգէր, 1806ին ղեկտնմբերի 2ին Փոգենի բանակէն կայսերական հրովարտակ մը հանեց, որ այն աւերակաց վրայ ՓԱՌԱՅ ՏԱՃԱՐ մը կանգնուի : Այն Տաճարը պիտի զարդարուէր Գաղղիոյ մարաշախաից ու մեծամեծ զօրավարաց արձաններովը. պատերը պիտի դրուագուէին ոսկիւ, արծաթէ, պղնձէ ու մարմարիոնէ տախտակներ՝ քաջագործութեանց արձանագիրներովը ծածկուած :

Մեկէն հրատարակուեցաւ կայսերական հրովարտակը եւ իննսունուերկու ճարտարապետք զատ զատ առաջարկութիւններ ըրին տերութեան : Այն իննսունուերկու առաջարկութիւնները քննելու համար մասնաւոր յանձնարարական ժողով կարգեցաւ, եւ ժողովը ամիսներով զանոնք մի առ մի քննեցին յետոյ 1807ին մարտի 28ին որոշմունքը յայտնեց, եւ Պ. Պոմոնինը կընտրէր. մնացելոց մեջէն ալ երեքը մեծ գովութեան արժանի համարեցաւ, եւ չորսը մեկտեղ Նափոլէոնին դրկեց որ այն ատեն Թիլսիքի բանակն էր : Նափոլէոն Պոմոնին առաջարկութեանը տեղ՝ երեքին մեջէն Պ. Վինտենինը ընտրեց, որ Յունաց տաճարներուն ձևին հետեւելով՝ մեծութեան ու փառաւորութեան աւելի յարմար էր, եւ առաջին շէնքը բոյրովին կործանելով՝ նոր հիման վրայ նոր ձեւով կուգէր կանգնել շէնքը :

Պ. Պոմոնը առատ վարձ ընդունեցաւ Նափոլէոնէն. բայց առաջարկութեանը մերժուելուն ցար այնպէս սրտին սաստիկ ազդէր ու վիրաւորէր էր, որ վրան շատ չապրեցաւ մնալ :

Պ. Վինտեն ուրախութեամբ ձեռք զարկաւ հոյակապ շինութեանը, եւ 1814ին երբոր Նափոլէոն թշնամեացմէ յաղթուելով արքայութեան ու տեղը Լուզովիկոս ԺԲ եկաւ, Փառաց Տաճարը